

PROČ PTÁCI ZPÍVAJÍ TAK BRZY RÁNO

Ornitolog a vysokoškolský učitel **TOMÁŠ GRIM** o tom, kam se poděli vrabci, kde je vlastně doma kukačka a proč jsou na Novém Zélandu stejní ptáci jako u nás.

Text:

Lucie Zídková

Foto:

Michal Sváček

Původně chtěl studovat astronomii. „Pak jsem ale zjistil, že ji studují dva lidi ročně, takže mi bylo jasné, že budu muset zkusit něco jiného,“ vysvětluje Tomáš Grim, jak se dostal ke studiu ptáků. Dnes je odborníkem na městské ptactvo a také na kukačku, o níž napsal knihu. Sedíme na lavičce v Riegrových sadech v Praze a Grim bojuje s kýčáním. Před pár dny se totiž vrátil z Botswany a potýká se s jakýmsi virem, který ovšem nechytil romanticky v džungli, nýbrž prozaicky v letadle. Povídáme si a kolem létají ptáci rozkošných jmen (třeba taková pěnice pokřovní), které Grim identifikuje podle zpěvu – ani hlavu za nimi neotočí. V mobilu má nahrávky zpěvu několika tisíc ptačích druhů, aby je měl po ruce při četných cestách do zahraničí. Má suchý smysl pro humor a sebeironii, směje se očima a je vidět, že jej jeho práce hodně baví. Ptám se ho, jestli někdy nezalitoval, že se nestal tím astronomem. „No to absolutně ne! To bych někde seděl s dalekohledem a někam zíral!“ zvolá. Načež se podívá na dalekohled, který má důmyslně připevněný na popruzích kolem ramen, aby se nehoupal: „No ale já jsem u toho v lese – a to je velkej rozdíl!“

Jakého nejzajímavějšího ptáka jste v Botswaně viděl?

Byli jsme v deltě Okavanga, což je skvělé místo na pozorování mnoha exotických druhů ptáků. Mě ale vždycky nejvíc fascinuje, když v cizině potkám naše druhy. Tentokrát se mi podařilo najít třeba budníčka většího, sedmihláska hajního nebo lejska šedého. Když jsem byl před dvěma lety v Jihoafrické republice, nejběžnější pták tam byl tuhýk obecný, který u nás hnízdí třeba v trnkových nebo šípkových keřích v remízcích. Připadá mi fascinující, že ta zvířata dokážou žít v tak odlišném prostředí. Ale schválně jestli byste uhodla prvního ptáka, na kterého člověk v Botswaně narazí hned po vystoupení z letadla.

No... nějaký exotický asi. Třeba pelikán?

Napovím vám. Bylo by to stejné všude na světě.

Holub?

Přesně. Holub skalní je spolu s vrabcem domácím celosvětově nejčastější městský pták. Zrovna tamhle ho máme. *(ukazuje do parku)* Ten větší vedle je holub hřivnác, taková holubí „slepice“ s bílou skvrnou na krku. Daleko běžnější je ale holub skalní.

Počkejte, já myslela, že se jmenuje holub domácí.

» Osmdesát pět procent času stráví kukačka mimo naše území, většinou na cestě do Afriky a zpět. Tak jakýpak „náš pták“? «

PTÁCI VE MĚSTĚ

Nejstaršími ptačími druhy doprovázejícími člověka jsou **holub skalní** (mylně známý jako holub domácí) a **vrabec domácí**. Ti s námi žijí o tisíce let déle než všechny ostatní druhy, které jsou dnes ve městech běžné. Ptáci se do měst stěhují především za potravou, již po lidech zbývá všude hojnost, a také za teplem. Rozdíl mezi teplotou ve městech a mimo ně může být až deset stupňů Celsia, a tak třeba městští kosí ani neodlétají na zimu na jih. Stejně druhy, které nás ráno budí v Praze či Olomouci – tedy kosí, strnadi, pěnkavy, drozdi nebo špačci –, budí i spáče na druhé straně zeměkoule, v novozélandském Aucklandu. Před sto padesáti lety sem kolonizátoři přivezli mnohé běžné evropské druhy, které zejména ve městech brzy početně převýšily místní ptačí populaci.

Ne, „domácí“ je jen jeho takzvaná forma, ne samostatný druh. Geneticky je „holub domácí“ – někdy se mu říká taky věžák – pořád stejný druh jako holub skalní. A tak se taky správně jmenuje. Skalní proto, že původně nespíš žil na skalách v Indii. A skalní je vlastně dodnes – panelák je pro něj takový velký skalní útes. Už velmi dávno, možná před deseti tisíci lety, v souvislosti se vznikem zemědělství, přišel na to, že u člověka se dá lehce sehnat potrava, a lidé ho domestikovali. K tomu došlo možná už v té Indii nebo na Blízkém východě. Následně se ale z domácího chovu zase dostal na svobodu. Mimochodem, asi jediný další pták, který s lidstvem putuje už takhle odedávna, je vrabec domácí. Ostatní druhy se lidským sídlům dlouho, ještě tisíce let, vyhýbaly a jejich přítomnost ve městě je z hlediska historie nová.

Proč se lidé holubů tak štítí?

Jednak nepřidávají na kráse fasádám – a to je zvlášť ve větších městech doslova průser (*směje se*) – a pak přenášejí choroby. Možná tam bude i to, že holubi se člověka nebojí a motají se kolem něj v nepříjemné tělesné blízkosti. Kdyby nám podobně narušovaly osobní prostor sýkorky, taky si naše sympatie těžko udrží.

A co holub hřivnáč? Ten se do měst dostal jak?

Sám. Hřivnáč nebyl domestikován a pro mě osobně je zajímavější než „věžák“, protože populace hřivnáčů v jednotlivých městech jsou úplně jinak staré. Třeba v Londýně to byl běžný pták už před dvěma stoletími, ale tady v Praze byste ani před sto lety neviděla ani jednoho. Začal ji osidlovat někdy v 70. letech minulého století, ale třeba Olomouc až o tři desetiletí později. Dnes hnízdí hřivnáci po Olomouci úplně všude, jsou to jedni z nejběžnějších ptáků. – To je sýkora koňadra. (*Grim se zaposlouchá a jméno ptáka řekne, aniž by se podíval směrem, odkud přichází jeho zpěv*) – Zajímavé je, že hřivnáci mají úplně jiný životní styl než holubi skalní. Nehnízdí na římsách ani na balkonech, ale na stromech. Staví si taková velice nepořádná hnízda z klacíků, často se jim i rozpadnou nebo vejce propadnou ven.

Nedojde časem k tomu, že se zkrříží, když oba druhy žijí ve městech?

Ne, tam ke křížení vůbec nedochází, to se stává jen u podobných a stejně velkých druhů. Kdybych byl hřivnáčem, tak si holuba skalního za partnerku rozhodně nevyberu. (*směje se*)

Vaší specializací je především kukačka. Dokonce jste o ní napsal knihu. Co vás na ní tak fascinuje?

Všechno. Třeba to, že většina lidí ji považuje za takového typicky našeho, českého ptáka.

Existují o ní lidové písničky, pranostiky, ale „náš“ pták to není ani omylem. Osmdesát pět procent času totiž stráví mimo naše území, většinou na cestě do Afriky a zpět. Ale to víme relativně krátkou dobu. V Evropě bylo během 20. století okroužkováno asi dvacet tisíc kukaček, většinou mláďat, a v Africe se našla dvě! Sto let práce stovek kroužkovatelů z řady zemí – a výsledek prakticky žádný. Od té doby už ale technologie pokročily, máme satelitní telemetrii. Migrující pták si nese na těle cosi jako GPSku, která vysílá signál a přes satelit nám dá vědět, kdy a kde je. Díky tomu se nám po sto letech marných snah našich předchůdců poprvé podařilo zaznamenat, kudy letí mládě kukačky z Evropy až na své zimoviště, do Angoly. A zjistili jsme, že místo toho, aby třeba severoevropské kukačky letěly rovnou, tak letí nejdřív přes Polsko, tam si tři týdny odpočinou, pak stráví další tři týdny na Balkáně, přeletí Středozevní moře a Saharu a přistanou někde v Sahelu, což je oblast oddělující poušť od tropů, a tam stráví měsíc. I v tropické Africe se pořád posouvají. Mimochodem, na své první cestě letí mládě v noci, aniž se mělo od koho cestu naučit, a to bez vedení rodičů, kteří odlétli už měsíc před ním.

Je u nás kukačka vůbec ještě běžná?

Už dlouho jsem ji neslyšela.

Běžná je, ale každopádně se kukaččí populace tenčí vlivem intenzifikace zemědělství. Už není tolik chlupatých housenek, jimiž se kukačky rády živí. A kromě toho se městu vyhýbají. Nejspíš byste ji mohla uslyšet někde v lese nebo v zemědělské krajině za Prahou, často u rybníků. Ale je velmi skrývavá, takže i když ji uslyšíte, většinou ji nevidíte. Nechce na sebe upozorňovat hostitele svých vajíček, kteří dobře vědí, že od ní hrozí průšvih.

Je pravda, že předtím, než do hnízda hostitele položí své vlastní vajíčko, sežere kukačka vajíčko hostitele?

Většinou sežere jen jedno nebo dvě, ale může spořádat i všechny, pokud jsou už pokročile inkubovaná, a její vlastní mládě by se tím pádem nestihlo vylíhnout před svými nevlastními sourozenci, a tedy konkurenty.

Jak pozná, jak moc jsou ta cizí mláďata uvnitř vajec vyvinutá?

Zalétává tam často, a když vidí, že tam jsou jen dvě vejce, ví, že ještě probíhá kladení. Jak je tam vajec pět šest, je dokladeno a pro kukačku je lepší je sežrat. – To byl hřivnáč. (*opět se za letícím ptákem ani neotočí*)

To jste poznal podle šumu křídel, nebo jak?

Tomu se říká GISS – general impression of size and shape. Je to výraz pocházející údajně z vál-

ky, kdy piloti poznali už zdálky, jestli se blíží messerschmitt, nebo spitfire. Tak my „ptáčkaři“ zase poznáme ptáka, i když se jen mihne periferním viděním. A pak taky vím, co tady zhruba čekat. Když to třeba bude malinkaté a bude to lézt nahoru trhavými pohyby po stromě, je to tutově šoupálek. V tropech bych zas v podobné situaci čekal úplně jiného opeřence a byl na to nastavený.

Co jsme tu ale ještě neviděli, jsou vrabci. Kam zmizeli? Na Malé Straně v Praze, kde jich bývala hejna, už prý žije jen několik jedinců.

Určitě jich hodně ubylo, ale to srovnáváme s 80. lety minulého století, kdy už jich bylo daleko méně než na začátku století. První velký úbytek vrabců nastal už někdy kolem první světové války kvůli změně dopravy. Vrabci se živilí zejména zrním, které trousily koňské povozy, takže se zánikem koňské dopravy ubyli i vrabci. Další výrazný pokles nastal kolem přelomu tisíciletí – a tady příčinu vlastně nevíme a už se ji asi nikdy nedozvíme, protože takovému „šuntu“, jako je vrabec, se přece žádný pořádný ornitolog nebude věnovat, že? Pod svícem je tma, říká se – a pro ornitologii to platí také. O městských ptácích se toho ví hrozně málo,

protože ornitologové většinou zkoumají ptáky ve volné přírodě. Ale v poslední době se vrabci znovu začínají objevovat a třeba v Olomouci se nově usadil i vrabec polní, který tam dřív nebýval.

Jak moc se ptáci po městě pohybují? Létají ze čtvrti do čtvrti, nebo někde „bydlí“?

V době hnízdění mají svoje stálé domácí adresy. Žijí od sebe někdy natolik odděleně, že se od sebe dokonce odlišují geneticky. V Barceloně například zkoumali řadu populací sýkory koňadry z různých parků, které od sebe oddělovalo jen pár ulic, a přišli na to, že se geneticky liší. Podle DNA bylo možné určit, ke které populaci ta která sýkorka patří.

Proč se vlastně ptáci stahují do měst?

Určitě to souvisí s přikrmováním ptáků lidmi v zimě a lehkým přístupem k odpadkům během celého roku. Ale nejdůležitější je asi podnebí. Existuje efekt městského tepelného ostrova – ve velkých městech je výrazně vyšší teplota než v okolní zemědělské krajině. Pro srovnání: globální změna klimatu je za sto let o 0,9 stupně – a i to má vliv například na migraci ptáků nebo jejich rozmnožování. Podob-

červenka (vlevo) je jedním z neklasičtějších urbanizovaných ptáků – alespoň v západní Evropě. Tuto vyfotil Tomáš Grim v irském Dublinu. Mládě kukačky vpravo nahoře krmí její jediný hostitel, který hnízdí v dutinách místo v hnízdech – rehek zahradní.

„Je to fascinující systém, který intenzivně zkoumáme ve Finsku. U rehků kukaček totiž funguje všechno jinak než u jiných hostitelů,“ komentuje fotku Grim. Špaček (vpravo dole) je náš jediný druh, který se zabydlel na všech kontinentech kromě Antarktidy. „Takové ptačí invaze jsou sice ekologický průšvih, ale jako modelový systém pro nás badatele naprostá pecka. Tady něco žere spolu s papoušky mnišími v Argentině.“

ný rozdíl je ale mezi Prahou a jejím okolím ne za sto let, ale tady a teď! A ve větších městech je tento efekt až desetinásobný! Není divu, že nejrychlejší evoluční změny u ptáků probíhají právě ve městech. Bývají tam také v průměru o třicet procent vyšší srážky, takže s trochou nadsázky by se dalo říct, že města jsou takové malé tropy – a tak taky působí na ptáky.

Proč se tedy ptáci na zimu jen nepřesunou do měst, když cesta na jih je musí stát tolik energie?

To se skutečně děje. Třeba městští kosi na rozdíl od svých lesních soudruhů, tedy příslušníků stejného druhu, kteří se na zimu přesunují převážně do Francie, zůstávají. Má to obrovské výhody. Jednak se nevyčerpávají cestou, jednak na jaře, když tažní kosi přiletí, mají zimující kosi už zabraná teritoria. Má to ale i své nevýhody: sice tu zimu ve městech přežije mnohem víc dospělých ptáků, ale na jaře je tu zase daleko méně hmyzu, takže jejich šance na úspěšné vykrmení mláďat jsou nižší. Ptáci, které zachráníme příkrmováním v zimě, pak na jaře můžou paradoxně „pomířit na krmítka“. V zimě získají příliš optimistickou představu o tom, jak to s krmením funguje, a to se jim během hnízdění nevyplácí.

Jaký vliv má na ptáky světelný smog ve městech? Není výjimka, když člověk slyší třeba v jednu v noci zpívat ptáka.

To bude kos, to je takový noční zpěvák. Městští ptáci mají delší zpěvnou sezonu. Zrovna městský kos je extrém, začíná zpívat někdy úplně nesmyslně už na Silvestra. U ostatních druhů to ale tak výrazné není, průměrně je zpěvná sezona ve městech delší jen o deset dní. Zajímavé ale je, že zpívají výrazně výš než ptáci na venkově – týká se to například sýkory koňadry. Je to údajně tím, že takový ten městský hluk na pozadí je hluboký a ptáci se od něj potřebují odlišit. Jenže kdoví, třeba je to z úplně jiných důvodů. Ptáci ve městech mívají asi o třetinu vyšší hnízdní hustotu, takže třeba zpívají výš, protože mají větší konkurenci. A tak dále.

Proč vlastně ptáci zpívají? Asi tím nevítají nový den, že?

Ne, to samec hájí teritorium a láká samici. Zpěv znamená, že ostatním samcům říká „vypadni“ a samicím „pojď sem“ – to je stejné jako na rockovém koncertě nebo u táboráku.

Takže samičky vůbec nezpívají?

U některých druhů ano, třeba pěvušky, ty se lákají navzájem, to jsou hrozní „ouchylové“. Jejich sexuální chování by bylo na celý rozhovor. Ale samice červenky taky zpívají, hájí tím své zimní teritorium.

TOMÁŠ GRIM (44)

Vystudoval zoologii v Brně a Olomouci, na Univerzitě Palackého působí jako pedagog a výzkumník. Je autorem stovky odborných článků, jeho kniha o kukačce (The Cuckoo: The Uninvited Guest - Kukačka: nezvaný host, Wild Nature Press, 2017) získala prestižní cenu časopisu British Birds. Je svobodný, bezdětný.

A proč zpívají jen nad ránem a večer?

Chrání se tím před predátory. – (*zaposlouchá se*) To byla pěnka obecná, zřejmě nejpočetnější pták v Česku, kterému konkuruje jen sýkora koňadra. (*znovu se zaposlouchá, aniž by něco viděl*) A tohle je strakapoud. A tamhle volá hrdlička. – No, zpátky ke zpěvu. On je atraktivní nejen pro samici, ale bohužel i pro krahujce. Takže je lepší zpívat za šera, kdy je hůř vidět. Další věc je, že v chladném vzduchu se zvuk nese dál a méně se deformuje. Přes poledne je víc hluku, tepleji, zvuk se tak nenese, takže se nevyplácí tolik se namáhat zpěvem.

Jak vlastně spí ptáci?

Sednou si na větev a zavřou oči. Většina nespí v hnízdech, tam jsou jen v období, kdy sedí na vejcích. Ale je fakt, že jsem to nikdy neviděl a nic o tom pořádně nevím.

Jsou ve městech i draví ptáci?

Samozřejmě. Třeba poštolka je běžný městský pták, v Olomouci hnízdí přímo v okolí hlavního náměstí, což mláďatům poskytuje větší bezpečí než neměstská příroda. V Praze bývala velká populace krahujců. Ale Luboš Peške, který je dlouhodobě sleduje, mi nedávno říkal, že ubývají. V Berlíně zase bývala velká populace jestřábů. To ale neznamená, že by všichni městští ptáci v centru města i lovili. Pro kořist si poštolka nebo hřivnáč zaletí na jeho okraj, stejně jako my jezdíme nakupovat do supermarketů za městem.

Jak se liší ptačí populace v centrech měst a na jejich okrajích?

Okraje měst jsou dnes skoro nejpestřejší prostředí, co do počtu ptačích druhů. Kolem měst se rozkládají monokulturní lány – a to je pro ptáky nehostinná poušť. Nejlepší jsou zahradní čtvrti, taky drobné lesíky, rybníky, remízky. Některým ptákům se hodí i vysloveně vymálikované zahrádky s tujemi, v těch se dobře hnízdí konopkám. Když se podíváte tady kolem nás po parku, tak třeba červenku obecnou zde nenajdete. Nebo málo. Chybí tu pořádné keřové patro, kde si staví hnízda. Jednotlivé keře jí nestačí, jak má taková velká očiska, potřebuje pološero, vlhko, tam se cítí při sběru potravy bezpečně. Najdete ji spíš někde u potůčku, kde je to zarostlé hustými keři.

A co vlaštovky? To jsou přece ptáci spojovaní s lidskými sídly.

Vlaštovky ubyly, když ubylo stodol a stájí, kde si stavěly hnízda. Můžou ale zahnízdit klidně i v kočárkárně v paneláku, kde někdo zapomněl zavřít okno. Jsou doložené případy zahnízdění vlaštovek i v centru města.

Jsou vlastně taková ti běžní střeoevropští městští ptáci k vidění

třeba i v Americe? Nebo tam mají jiné městské ptáky?

Holubi jsou všude. Ale třeba letíte do Argentiny, Jihoafrické republiky nebo na Nový Zéland a všude je tam taky náš – myšleno evropský – špaček. Vysadil ho tam člověk – a bohužel dost úspěšně. To se týká celého společenstva našich ptáků, které naši předkové přenesli na nejbližší místo zeměkoule. Když se ráno probudíte v Aucklandu, zpívají tam dva tři místní druhy a do toho náš kos, drozd, pěvuška, stehlík, pěnkava, špaček, zvonek a čečetka. Kolonisté na Zéland dovezli dokonce sýčky, bažanty, koroptve a havrany. Před stoletím a půl je tam vysadili jako živý insekticid, měli regulovat množství hmyzu, což absolutně nevyšlo. Jde o unikátní pokus, který dnes už samozřejmě není možné udělat, Novozélandané si to úzkostně hlídají. Pro ornitologa je ale tamní prostředí fascinující „laboratoř“: izolované populace téhož druhu, co žije u nás, můžeme sledovat v subtropických podmínkách. Zjistili jsme například, že ti nepůvodní ptáci „ztropičtělí“: žijí déle než jejich evropští kolegové, kladou menší snůšky a tak dále. Ovšem z hlediska ochrany přírody to je katastrofa. V Severní Americe je dnes asi dvě stě milionů špačků

a škody na úrodě ovoce nebo v Kalifornii vína jsou kolem miliardy dolarů ročně.

Dvě stě milionů špačků? Jak to spočítali?

Metod na počítání ptáků je hodně a všechny jsou jen přibližné. Třeba rozparcelujete území do čtverců, spočítáte jedince v náhodných čtvercích a pak to vynásobíte počtem čtverců. Není divu, že když se pak podíváte do atlasu, ty odhady jsou například „120 až 250 tisíc“. Navíc se počítá jen počet hnízdicích jedinců nebo párů, ale během dvou měsíců na jaře bude populace třeba trojnásobná. A pak to zase půjde dolů, protože spousta mláďat nepřežije. – Slyšíte? To byla pěnice pokřovní, kde ji máme? (rozhlíží se) Táhle! Takové typické úhápěčko.

Úhápěčko?

Univerzální hnědý pták. UHP je těžké rozklíčovat podle vzhledu, ale jak zazpívá, je to jasné.

Když se takhle procházíte po parku nebo po městě, dokážete ptáky nevnímat? Nevidět, neslyšet?

V podstatě už ne. Vždyť to říkám: Tahle práce je řehole. (směje se)

» Nejrychlejší evoluční změny u ptáků probíhají ve městech. S trochou nadsázky lze říct, že města jsou takové malé tropy. «

Česká filharmonie

123. sezona

PŘEDPRODEJ ZAHÁJEN

šéfdirigent Semjon Byčkov

Nové abonentní řady

WWW.CESKAFILHARMONIE.CZ